

שאלת היישום בישראל של המאה ה-21

תנוח, תחלק, תניח אבי שגיא וידידיה שטרן

השמיטה הישראלית היא חוויה מדכאת של החמצת רגע חסד פוטנציאלי בחיינו הלאומיים. הרעיון המקראי נהפך לזירת קרב נוספת בין פוסקי הלכה, זה באיסורו וזה בהיתרו, בלי שייתנו דעתם לאידיאה הנאצלת, המוטלת מדממת לפתחה של המדינה היהודית. שורת הנפגעים ארוכה: הדת, שמידרדרת לחוסר רלוונטיות ואף גרוע מכך; המדינה, שמאבדת הזדמנות להתהדר בגלימה יהודית מוסרית מפוארת ומתקנת עולם; החקלאות היהודית, שאגרוף האיסור ההלכתי מכה בבטנה הצמוקה והשדופה; וכלל האזרחים, שחמישית מהם עניים, שייאלצו לשלם מחיר מופקע על מצרכי יסוד, דווקא בשנת השמיטה. בתלמוד נאמר, "לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה", קרי: על שהדין הפורמלי השתלט על החוויה הדתית-החברתית ורוקן אותה מתוכן. בכאב גדול יש להודות, שהפער הבלתי נתפש בין רוחה של השמיטה לבין דרך מימושה בתשס"ח מעורר חשש דתי בדבר עתיד ירושלים.

המקרא מצווה: "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את-תבואתה. והשביעת תשמטנה ונטשתה, ואלכו אביני עמך, ויתרם, תאכל חית השדה" (שמות, כ"ג, י"א). לאחר שש שנות עבודה, שתכליתה להפיק מהרכוש את המרב הכלכלי, היהודי נדרש לחדול. השדה שעמל ויגע בו - לא ייעדר ויוזנח; הכרם שעזק וסיקל - לא יזמר ויתנון; הגינה ששובב בה את נפשו - תעלה שמיר ושית. לא זו אף זו: עליו להניח את תנובת אדמתו הפקר לכל אדם וחיה. ההיבט החשוב ביותר של בעלות על נכס - השימוש בו - מושעה לתקופה ארוכה. אכן, הדרישה לשמוט ולנטוש נוגדת את האופי האנושי. יש לה השלכות חינוכיות מרחיקות לכת במישור האישי-הקיומי וגם במישור החברתי, המדיני והדתי.

כיצד נמדד ערכו של אדם? גבריאיל מרסל, הפילוסוף הצרפתי, עמד על כך שבני אדם משיבים על השאלה "מי הם?" כאילו נשאלו "מה יש להם?" הקניין שאדם צובר ממלא את הווייתו; האדם ורכושו חד הם. כסף ורכוש קוצבים את ערכנו בעיני עצמנו ובעיני זולתנו. עמנואל לוינס העיר, שמצב אנושי זה מדרבן אותנו להשתלט על האחר ו"למחוק" את פניו. על רקע זה נדרשת, ממש מתחייבת, שנת שמיטה. היא מחוררת את הבלון הרכושני שתפח ומעמידה אותנו מחוץ לקנייננו, בשורה אחת עם אחרים שרכושם גדול או קטן משלנו. השמיטה מלמדת, שהאדם אינו מה שיש לו, אלא מה שהינו. היא מאלצת אותנו לנכוח בהווייתנו הפנימית, ולא בהווייתנו הרכושית.

בצד המסר הקיומי, עולה גם מסר חברתי. המקרא אינו דורש חלוקה מחדש של העושר מדי שבע שנים ושוויון מלא. לו כך היה, החיים הכלכליים היו מתנוונים, בהעדר תמריצים אישיים. אבל חברה שמאמצת לה את הרכוש ככלי הערכה חד-ממדי מסתכנת באובדן צלמה. השמיטה היא גורם מאזן. שש שנים תעבוד, תצבור, תנצל; בשנה השביעית תנוח, תחלק, תניח. אינך נדרש לוותר על קניינך, אך עליך ללמוד להתנתק ממנו ובכך למתן דחפים קפיטליסטיים חסרי מעצורים. האדם נדרש לפעול בניגוד לטבעו ולצמצם את עצמו ובכך ליצור מרווח לנוכחות אנושית של האחר, חלש או מוחלש.

בישראל המופרטת, הגלובלית ורבת הפערים, השמיטה היא סימן קריאה הכרחי. יש לנו, באמתחתנו הלאומית, תרופה מוכנה לשיקום הסולידריות הבין-אישית שהתרופפה. במובן זה, השמיטה היא מרכיב בחוסן הלאומי.

קשה שלא להתרשם מעמקות האידיאה, הנעה בזהירות בין הרצון לשמר את רכושו של האדם לרצון שלא לראות ברכוש חזות הכל. השמיטה היא קריאה לביצור בועה בזמן, שבה העשייה הכלכלית אמורה להגיע לרגיעה, שמטפחת חמלה, רחמים ואף שותפות בין כל החולקים את פני האדמה, כולל חיית השדה. בשנה השמינית המרוץ יימשך, מכיוון שהאנושות זקוקה לו, אך האידיאה וזיכרונה יחלחלו אל מחוץ לשנת השבתון, אל שש שנות הקדחתנות היצרנית.

רעיון השמיטה הוענק לנו בעת שהכלכלה כולה היתה פרטית: איש תחת גפנו ותחת תאנתו. אבל כיום, כשאנו נהנים מכלכלה לאומית, האם יש לשדרג את המסר האישי והחברתי אל המישור הממלכתי? האם שמיטה נוהגת רק ברמת המיקרו, או גם ברמת המקרו? שאלה זו אמורה היתה לעמוד במוקד השיח הדתי בדורנו, שהרי קיוממה של ריבונות יהודית הוא החידוש הגדול שאירע לציוויליזציה היהודית באלפיים שנה. והנה, כמה מאכזב, שתיקה. מנהיגים דתיים לסיעותיהם נמנעים בעקביות מלעסוק בשאלה הדתית הבערת ביותר - יצירת "הלכות מדינה". ההלכה הצטיינה תמיד במשפט פרטי, אך עקב הגלות המתמשכת נמנע ממנה העיסוק בחלקים מהמשפט

הציבורי. ענייני מדיניות ציבורית בתחומי חיים מגוונים – כלכלה, חברה, משטר ופוליטיקה – נהפכו לטריטוריה חוץ-הלכתית. 60 שנות מדינה לא שינו מאומה.

יש להודות: לו היה הציבור הדתי אחראי על תפקוד הרשות המבצעת, לא היה בידו קצה חוט כיצד יש להנהיג את המדינה ברוחו שלו. ההלכה עוסקת בצדקה, אך אין לה הצעה כיצד מנהלים ביטוח לאומי; היא מכירה בסמכותם של מנהיגים קהילתיים, אך לא גיבשה מצע בדבר אופי המשטר הראוי; היא קובעת דיני מלחמה, אבל נעדרת עמדה בנושאי מדיניות חוץ וביטחון. השמיטה היא דוגמה נוספת לאין האונים ההלכתי נוכח הריבונות.

הלכות השמיטה קשות ליישום ממשי במשק מודרני. כבר הלל הזקן הבין כי הציווי המקראי על שמירת כספים – שלא לגבות חובות כספיים בשנה השביעית – אינו בר-ביצוע, משום ששוק החוב יינעל מחוסר מלווים ובכך יושג היפוכו של הרעיון המקראי. לכן ביטל, למעשה, את הציווי. באורח דומה, ברור כי שמירת קרקעות במשק תחרותי מודרני, שאמור לכלכל מיליונים שאינם חקלאים, היא הרת אסון. פוסקי ההלכה מנסים לעקוף את הבעיה המעשית, תוך שמירת מראית פני השמיטה. המחלוקת הנוכחית על השמיטה עניינה המתח בין שלושה פתרונות הלכתיים, שכולם, לדעתנו, בעייתיים.

החזון אי"ש סבר, כי מותר לחקלאי לעבד את אדמתו בתנאי שיעביר את תנובתו ל"אוצר בית דין", אשר ישלם לו בעד עלות עבודתו ללא כל מרכיב של רווח. אוצר בית הדין, מצדו, ימכור את התוצרת לצרכנים, שוב ללא רווח. יתרונו של הפתרון בכך שהוא מוזיל את עלות התוצרת החקלאית לצרכן. הוא מתאים לחברה כפרית, שבה הכל מייצרים את האוכל שהם עצמם צורכים. מוכרים בזול, רוכשים בזול ולכן לא ניזוקים. אולם במדינת ישראל הריאלית, הרעיון יביא לכך שהשמיטה תחול רק על הסקטור החקלאי, שהוא כ-3% מכלל המפרנסים. כלומר, המשק כולו ימשיך לעבוד כרגיל, אלא שבעוד ש-97% מהאוכלוסייה יוכלו להמשיך ולהרוויח, 3% יעבדו ללא כל רווח. הבעיה בזמן לא תתקיים, המרוץ הקפיטליסטי יימשך והחקלאים יכפפו גוּם.

הרב קוק, בעקבות פוסקים קודמים, הציע שאדמות היהודים בארץ-ישראל יימכרו לגויים למשך שנת השמיטה. כך תופקע מהקרקע קדושת שביעית והחקלאי היהודי ימשיך לעבוד באדמתו, שבבעלות נוכרית זמנית, כהרגלו (במגבלות מסוימות). בתום השנה, תחזור הקרקע לבעליה המקורי. פתרון זה – "היתר המכירה" – נתמך כיום על ידי הרב עובדיה יוסף והציבור הדתי-הלאומי. יתרונו החשוב בכך שהוא מאפשר המשך קיומה של חקלאות יהודית בישראל ולכן, מבין שלושת הפתרונות שעל השולחן ההלכתי, זה הפתרון המועדף. אנשים הגונים חייבים להסתמך עליו.

אולם במישור הסמלי והחינוכי, מזדקר האבסורד: על מנת לקיים מצווה התלויה בארץ, נאלצים יהודים למכור אדמותיהם לזרים. המגזר הלאומי ביותר בחברה הישראלית מוצא עצמו תומך במכירה סיטונאית, גם אם פיקטיבית, של כל הקרקע המעובדת בישראל לנוכרים.

הרב אלישיב והציבור החרדי דוחים את הפתרונות הקודמים, שעל-פיהם הקרקע אינה ננטשת. נאמנים ל"דין תורה", הם דורשים לייבא את התצרוכת הנדרשת בשנת השמיטה מחו"ל, ובעיקר מהרשות הפלשתינית. באמצעות שליטתם ברבנות הראשית (הממלכתית!), הם חותרים לשלול תעודת כשרות של בית עסק – ירקן שכונתי, רשת סופרמרקטים, אולם שמחות או בית מלון – שימכור תנובה ארץ-ישראלית.

כרגיל במקומותינו, ההכרעה בעניין מוטלת לפתחו של בג"ץ. אם בג"ץ יתערב, תרעש הארץ בגין "כפייה אנטי-דתית". אם יימנע מהתערבות ואם הציבור הדתי והחילוני לא יתארגן כדי להשתחרר מכפיית הפתרון החרדי, הארץ אמנם תישמט, אך המחיר המעשי יהיה כבד: המדינה תיאלץ לייבא סחורה שביכולתה לייצר, הצרכנים ישלמו מחיר מופקע על מצרך יסוד, החקלאות היהודית בישראל תיטוג לאחור ובחלקה אף תתמוטט, ועל כל סלט פירות ישראלי יועבר שקל לקופת הרשות הפלשתינית ולמתווכים חרדים.

הפרדוקס זועק מכל הכיוונים: שלושת הפתרונות מחמיצים את התוכן האידיאלי הגדול של השמיטה. הם מציעים שמירה על הצד הפורמלי שלה – בבחינת תוכנו זרק, קליפתו אכל – במחיר בלתי נסבל: החרדים מרוקנים את הצלחת הדלה ממילא של "אביוני עמך" והדתיים-הלאומיים משפילים את הסמל היקר להם מכל – הריבונות על אדמות ארץ ישראל. אלו גם אלו מודים לכאורה כי אי-אפשר לקיים מדינה יהודית על פי ההלכה, בלי שיתוף פעולה והיזקקות לגויים.

מה נדרש? תולדות ההלכה רוויות מהפיכות המגיבות לשינוי שבמציאות. כידוע, משרבו הרוצחים, בטלו הלכות עגלה ערופה; משרבו המנאפים, בטלו הלכות סוטה; משהשתרשה המונוגמיה, אסר רבנו גרשום על ריבוי נשים; והרשימה ארוכה. אלפיים שנים לא נשמרה השמיטה בהעדר חקלאות יהודית בארץ-ישראל. עתה, משנאחזנו באדמתנו, מסתבר ששיבת ציון היא ברובה פוסט-חקלאית. אנו מאורגנים כריבונות, שמנהלת, בצד הכלכלה הפרטית, גם כלכלה לאומית. מתחייבת, אם כן, מהפיכה כפולה: ראשית, מימוש אידיאת השמיטה בהקשרים לא-חקלאיים; שנית, השמיטה חייבת לפעול גם במסגרת הלאומית.

אם נשכיל להבין שהשמיטה אינה סעיף בהלכות כשרות, אלא הזדמנות לתיקון שגיאות והפרזות אישיות, חברתיות ולאומיות שנצברו בשש שנות המעשה, נוכל להיפתח, למשל, לרעיונות הבאים: אחת לשבע שנים ייבנה תקציב המדינה באופן שיהיה נדיב מהמקובל כלפי החלשים. אפשר לחשוב על הגדלה מדודה של תשלומי העברה לנזקקים;

על סבסוד מוצרי יסוד; על מיקוד לאומי למלחמה בעוני ועוד ("ואכלו אביוני עמך"). המדינה תשאף לייעד מדיניות כלכלית-חברתית שתנקוב במידת הפער המקסימלי בין העשירונים השונים שיש להגיע אליו אחת לשבע שנים, מתוך מגמה לשמר אופי של מדינת רווחה.

בשמיטה תוקדש תשומת לב ציבורית - בחינוך, בתקשורת, בפוליטיקה - לא רק לייצור, לעבודה ולמרוץ אל העושר, אלא גם לאיכות החיים, למשמעותם, לרובדי העומק של המסע האנושי. אפשר לצפות לתיקון עולם יהודי עכשווי, שיוביל להכרזה על ריכוז מאמץ, במסגרת שבתון לאומי, לטובת דיון על איכות החיים ולא רק על רמת החיים ("ובשביעית תשמטנה ונטשתה"). ועוד: בעולם מתחמם, מזדהם ומתכלה, כדאי להקדיש את השנה השביעית לפעולות חינוכיות ומעשיות, שתכליתן העלאת המודעות לחיוניות של שמירת הסביבה ("שנת שבתון יהיה לארץ"). כל הערכים הללו, ששנת השמיטה יכולה להגן עליהם, מבטאים רוח דתית מובהקת. ממילא יתקיים בשמיטה המחודשת הפסוק "ובשנה השביעית... שבת לה".

בשנת השמיטה תשס"ח הדת שומטת את אחיזתה במציאות; המדינה שומטת את אופייה היהודי הייחודי; החברה שומטת את אחריותה לצדק חלוקתי מינימלי. נדרשת קואליציה אגרסיווית שתאגד כוחות חברתיים, מוסריים, תרבותיים, דתיים ולאומיים במדינה היהודית והדמוקרטית, לטובת החייאת אידיאת השמיטה. הבו לנו מנהיג דתי או אחר שיעשה מעשה הלל הזקן.

מה עניין שמייטה?

ד"ר אריאל פיקאר, תכנית בארי, מכון שלום הרטמן

השמייטה כמדבקה

המפגש העיקרי של יהודי בן זמננו עם מצוות השמייטה הוא דרך הכתוביות המודבקות על מוצרי המזון. "נקי מחשש שמייטה" נכתב על קופסת השימורים. "מיבול שיטית" מעידה התווית המודבקת על בקבוק היין. קודים אלו מצטרפים לאחיהם "הופרשו תרו"מ" "לאוכלי חלב עכו"ם" ולטקסטים המיוחדים לפסח כגון: "כשר ללא אוכלי קטניות". אני מניח שהצרכן שאינו בקיא בקודים הדתיים מתייחס למילים אלו כמו היו מספר של צבע מאכל או שם של ממתיק מלאכותי. ליהודים שומרי מצוות הופכת השמייטה לעוד דרישה בתחום הכשרות ותו לא.

לחקלאי, העניין קצת יותר מסובך, מי שאינו שומר מצוות יסתפק בשליחת פקס למשרדי הרבנות הראשית בו הוא מייפה את כוחם למכור את הקרקע לנוכרי למשך שנת השמייטה, בכך יתאפשר לחקלאי זה למכור את תוצרתו לרשתות השיווק. אם הוא שומר מצוות, הסיפור יותר מורכב. מדי שבע שנים מתלבטים חקלאים שומרי מצוות בנושא השמייטה. יש שישמיטו לגמרי את שדותיהם, יש שימכרו אותם לנוכרי, ויש אפשרות לגדל פירות במסגרת אוצר בית דין. אך בין כך ובין כך קשה לראות השפעה של מצוות השמייטה על החיים, מדובר בעיקר ב"סידורים" ב"התארגנות" לא הרבה מעבר לזה. האם עלינו להסתפק בכך?

אם נשכיל לפתח את רעיונות השמייטה למערכות החיים המודרניים היא אכן עשויה להיות משמעותית ורלוונטית. קחו לדוגמה את השבת, נדמה שחשיבותה רק הולכת וגדלה בעולם הטכנולוגי חסר המעצורים בו אנו חיים. השבת מעניקה לנו יממה שלמה של התנתקות מן הרעש האינסופי ומאפשרת לנו לחזור לעצמנו ולמשפחתנו. השבת ההלכתית מקיפה את כל חלקי היצירה האנושית ומשום כך היא רלוונטית גם לעולם החיים המודרניים. אמנם את רוב אבות המלאכות האסורות בשבת אין אנו מבצעים אף בימות החול (מתי עשיתם לאחרונה "שני בתי נירון"?). אך עם התקבלות האיסור על שימוש בחשמל בשבת כוסו כל תחומי היצירה הטכנולוגית ושומרי השבת אכן נהנים מיום מנוחה וקדושה.

אלא שבשונה מן השבת האופפת את כל חלקי החיים בחרה התורה להתמקד בשנת השמייטה רק בעולם העבודה החקלאי ובשמייטת כספים, ולא בכל חלקי היצירה האנושית. התורה התייחסה למציאות חייהם של בני אדם קונקרטיים שחיו בעולם העתיק והתפרנסו, רובם ככולם, מן החקלאות. "דיברה תורה בלשון בני אדם" ולפיכך התייחסה התורה למציאות של תקופתה.

בעולם בו אנו חיים פרנסתנו מושתתת על התעשייה, הטכנולוגיה והמסחר. גם החקלאות המודרנית היא תעשייתית ואינה דומה כלל למציאות עליה דיברה התורה. נכון, אפשר למצוא דרך לקיים את דרישות ההלכה בתחום השמייטה החקלאית גם בימינו. רוב הפתרונות ההלכתיים ל"בעיה" יהיו בסגנון ה'פרוזבול' - העוקף את שמייטת כספים, ו'היתר המכירה' העוקף את שמייטת הקרקעות. אך גם אלו המבקשים לשמור שמייטה כהלכה ללא מעקפים, לא יצליחו לחלץ את הרעיונות הגדולים של הלכה זו ולהפכם לרלוונטיים לחיים המודרניים. הם יישארו לכודים בשאלות טכניות הקשורות לביצוע פעולות חקלאיות ובעיקר בכשרות צרכנית. צריך לחשוב על המשמעות של ערכי השמייטה דווקא לחיים המודרניים ולהפנות את מירב האנרגיה הדתית לכיוון זה.

מה עניין שמייטה?

"ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה..." (שמות כג, י) אנו מצויים על הפסקת היצור החקלאי למשך שנה שלמה, שנה שבה העשיר והאביון ואף חית השדה חיים באותה רמה, ובכך מוקטן הפער החברתי. בנוסף לכך באה מצוות שמייטת כספים ושומטת את החובות "וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה" (דברים טו, ב).

אך לא רק בפערים חברתיים עוסקת השמייטה, אלא בעיקר ביחס שבין האדם לקרקע, לרכוש, ולבורא עולם. הפסוקים בספר ויקרא מדברים על "שבת לה" אך גם על "שבת הארץ". הבעלות על קרקע מכונה באנגלית 'real estate' - זהו הנכס "האמיתי" המעניק לאדם בטחון בקיומו. השמטת הקרקע והפקרתה לכל מבטאת את ההכרה בהיותנו תושבים ארעיים בארץ כפי שמתואר בהמשך אותה פרשה לגבי היובל "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, כג) האדם מבין את מקומו היחסי בעולם, אנו גרים ותושבים בארץ, הרכוש אינו מעניק לנו בטחון אמיתי.

זוהי תפיסה דתית אקולוגית עמוקה, הדאגה לטביבה אינה רק אינטרס תועלתני של מי שחושב לטווח ארוך על ניצול נכון של המשאבים הקיימים בטבע, אלא זו הכרה במעמדנו כבני אדם ביחס לטבע וביחס לבורא. כך מתאר המדרש את השיחה הראשונה בין הקב"ה לאדם הראשון: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני

גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריו" (קהלת רבה, ז) ההבנה שגן העדן שבו אנו חיים מוענק לנו על ידי הבורא צריכה להביא אותנו לזהירות לבל נקלקל את מה שלא יוכל לתקן.

לשמיטה גם פן תרפויטי המתייחס להתמכרות שלנו לרכושנו ולעבודתנו, כך אומר המדרש: "ברכו ה' מלאכיו גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו" (תהלים קג, כ) ר' יצחק נפחא אמר אלו שומרי שביעית, ולמה נקראו גבורי כח, כיון שרואה שדהו מופקרת, ואילנותיו מופקרין ורואה פירותיו נאכלין, וכובש יצרו ואינו מדבר, ושנו רבותינו ואיזהו גבור הכובש את יצרו". (תנחומא, ויקרא, א) העמידה מנגד, וכיבוש יצר העבודה והרכושנות משנה משהו באדם ומעמידה את מרכיבי חייו בפרופורציה אחרת.

זוהי השמיטה של התורה, החקלאות היא בנין אב, היא דוגמא, את עקרונות יסוד יש להרחיב וליישם במרכיבים אחרים של חיינו, בשורות הבאות אני מבקש להציע כמה הצעות ראשוניות ליישום עקרונות השמיטה בימינו.

האידיאל הצרכני

התרבות בה אנו חיים מקדשת את הצריכה. האידיאולוגיה המנחה את חיינו היא שכל שנרכוש יותר מוצרים כך ייטב לנו, וכדי לרכוש אנחנו צריכים כסף ואת זה נשיג אם נייצר יותר ונפרסם יותר וממילא נמכור יותר. זהו האידיאל של החברה הצרכנית שבה קניית מוצרים ורכישת נכסים היא ערך תרבותי בפני עצמו. למרוץ האינסופי הזה השלכות הרסניות על החברה, על האדם ואף על הסביבה. אנו חיים בחברה שבה הפערים הכלכליים בין עשירים לעניים הולכים ומעמיקים, ההבדל בין הדל לבין הגביר מתבטא בחשבונות הבנק שלהם, הסמויים מן העין, אך כואב יותר הוא המראה החיצוני המנקר את עיניהם של מי שאינם יכולים להרשות לעצמם לבנות ולקנות, לחדש ולהחליף, שנאלצים להסתפק (או לא) במועט.

היצור המואץ גורם לפגיעה אנושה באיכות הסביבה. מפעלי התעשייה מזהמים את האוויר האדמה והמים, כך גם החקלאות המודרנית ומשקי בעלי החיים למיניהם. הצריכה הבלתי פוסקת מייצרת כמויות אדירות של אשפה ופסולת, לאט אבל בטוח אנו מחריבים את עולמו של הקב"ה. החברה הטכנולוגית המודרנית מנצלת ללא חשבון את אוצרות הטבע. רק בשנים האחרונות החלה להתפתח המודעות לאיכות הסביבה ולכך שאם נמשיך לנצל ולזהם ללא גבול נטבע בתוך הררי אשפה באקלים הפכפך, ללא אוויר ומים נקיים.

האידיאל הצרכני משעבד גם את נפשו של האדם, עליו לעמוד בתחרות קשה ואכזרית, דאגתו לרכוש שלו מעיקה על נפשו, אין לו זמן, ובעיקר – פנאי נפשי, לעסוק בענייני רוח וביחסי אנוש. זמן הוא כסף, ושהיה עם בני משפחה וחברים מאיטה את התפוקה. היכולת לעבוד בכל שעות היממה ובכל ימות השבוע, היכולת לעבוד במחשב מהבית, האפשרות להיות בקשר עם כולם כל הזמן מפתה להמשיך ולעבוד עוד ועוד, איבדנו את המחזוריות של חיי העבודה שהיתה קשורה בטבע ובמוגבלות הטכנית.

כנגד כל אלו נאבקת מצות השמיטה.

הברכה שבמיתון ושמירת הסביבה

שנת השמיטה ההלכתית באה אחת לשבע שנים ומשך זמנה שנה שלמה, זאת משום שמחזור העבודה החקלאי הוא בן שנה. ברור אפוא שישום רעיונות השמיטה בעולם התעשייתי מסחרי לא יכול להתפרסם על פני שנה שלמה אולם הרעיון של מחזוריות, של "מבצעים" שבהם משקיעים מאמץ מיוחד למשך זמן קצוב חשוב למימוש ערכי השמיטה. לו רצתה המערכת הדתית היא יכלה לתקן תקנות ברוח ערכי השמיטה, הנה כמה רעיונות:

לקנות פחות – תארו לעצמכם את מערכת החינוך הדתית מקדישה זמן לערך ההסתפקות במועט. אפשר לחשוב על הגבלות שניקח על עצמנו בתחום הצריכה, במבצעים של אי קניות (כדוגמת "יום ללא קניות") (אנחנו קונים כל כך הרבה, אם נעצור ונחשוב על המשמעויות ההרסניות של בולמוס הקניה הזה, אפילו אם הביטוי לכך יהיה סמלי תהיה בזה ברכה רבה. שומרי שבת אינם קונים בשבת אך לא בהכרח צורכים פחות, האם ניתן לחנך את הציבור פשוט לקנות פחות? האם אנו יכולים לנהוג יותר בצניעות כשאנו בונים בית ובית כנסת? או קונים בגדים ורהיטים? ישנם תקנות מתקופות שונות שמטרתם ריסון הבולמוס הרכושני בעיקר בתחומים הקשורים לקיום מצוות, כגון תקנת רבן גמליאל לחסכון בהוצאות הכרוכות בלויית המת (בבלי, מועד קטן כז ע"א), תקנות שבאו למנוע כלכלת שוק פרועה במכירת ארבעת המינים (בבלי, סוכה לד ע"ב), ועוד. גם היום יש מדי פעם ניסיונות בכיוון זה בעיקר בכל הקשור לשמחות משפחתיות ויש לטפח ולפתח אותם.

לעבוד פחות – מדי פעם צצים רעיונות כאלה של העתקת שנת השבת של המורים ואנשי האקדמיה לעולם המסחר והתעשייה. זה דורש התארגנות רבה, אך בתכנון מדורג ונכון זה יכול להועיל גם לבעיית האבטלה החמורה, יותר אנשים יעבדו פחות. כמובן אין די בכך, יש לדאוג שהזמן הפנוי יופנה לאפיקים חיוביים, ליצירה, לתרבות, לתורה, לחיזוק חיי המשפחה והקהילה וכו'.

הקפדה "דתית" על איכות הסביבה – אני יודע שזה לא נשמע מאוד דתי להיות "רוק" וחבל, האם אתם יכולים לתאר לעצמכם אברך המחפש באדיקות אחר מתקני מ חזר לאשפה הביתית שלו, וזאת משום שאין הוא רוצה לטנף ולהשחית את עולמו של הקב"ה? או משפחה המשתדלת למעט בשימוש בכלים חד פעמיים המזיקים לסביבה. קשה לדמיין זאת אך נדמה לי שזוהי משמעותה של שבת הארץ בימנו, הענווה כלפי הבורא אמורה להביא אותנו לדאגה לעולמו ועולמנו.

אסקפיזם דתי

העיסוק הרבני בעניין השמיטה היום מתרכז בשאלות הטכניות של קיום השמיטה בחקלאות. רבני הציבור הדתילאומי מחפשים דרכים למזער את היתר המכירה ודנים בעיקר בשאלת סדרי העדיפויות הצרכניים ובשאלת מעמדה של החקלאות הישראלית בעיקר בהקשר הביטחוני והפוליטי של המאבק על ארץ ישראל. פרנסי הציבור החרדי טרודים בשנת השמיטה בענייני יבוא של פירות וירקות מחו"ל ומן הרשות הפלסטינית אשר שמחה מן הסתם להרוויח את דמי התיווך של העברת סחורה ישראלית לעזה או ליו"ש (שם היא מקבלת את המדבקה "ללא חשש שמיטה") וחזרה לשווקים החרדיים. השמיטה הפכה לעוד מקור פרנסה לעסקנים, מתווכים, יזמים, סוחרים, ומשגיחי כשרות. לציבור החרדי המקפיד בענייני שמיטה הפכה המצווה לעוד מעמסה כלכלית על כתפם הדלה. מה שנשאר מן השמיטה היא המדבקה או החותמת והמחיר שהיא עולה.

כאמור לעיל, לא חסרים רעיונות יצירתיים שיכולים להפוך את ערכי השמיטה לרלוונטיים לחיינו והם אינם דורשים את ביטולה של ההלכה המסורתית ביחס לשמיטה. יש לקיים את הלכות השמיטה בגינות הנוי הפרטיות והציבוריות ובכך לבטא את תודעת אי הבעלות שלנו על העולם, ואף ניתן בדרכים הלכתיות להמנע מאיסור במגזר החקלאי. אך אין להשקיע באלו את האנרגיה הרחנית שלנו.

עולם ההלכה אינו מקדיש מחשבה ל"תיקון העולם". הוא מוטרד יותר מן השאלה כיצד לקיים את ההלכה, כיצד לצאת ידי חובה, ופחות בשאלת המשמעות של אותן הלכות לעולמנו. לפתיחת שאלת המשמעות לדיון השלכות לתחומים רבים בהם עוסקת ההלכה, וזה בדיוק מה שמפחיד את המנהיגות הדתית. ההכרה כי מציאות החיים השתנתה ושהתורה מתייחסת בתחומים שונים למציאות שאיננה עוד, מחייבת לתרגם את ערכי התורה ללשון החדשה של בני אדם ולחפש את הדרך ליישם את הרעיונות הגדולים במציאות המודרנית בעולם טכנולוגי וגלובלי. זוהי דינמיקה פתוחה שיכולה להוביל לכל מיני כיוונים, לרפורמה ואף לחילון, מפני שהתמורות שחלו במציאות האנושית אינן רק טכנולוגית אלא גם ערכיות ומוסריות. פתיחת שאלת הרלוונטיות של התורה תדרש לא רק לשאלת החשמל בשבת אלא גם לשוויון בין המינים ולשאלות של דמוקרטיה, זכויות אדם ואזרח. ומכאן החרדה של האורתודוקסיה מכל נסיון כזה. התוצאה של קיפאון דתי היא יצירת בועה שרק בתוכה ניתן להבין את השפה ההלכתית. ביחס לשמיטה גם בתוך הבועה הדתית היא איבדה את משמעותה והיא אינה רלוונטית אף לחייהם של אנשים דתיים.

חוסר העיסוק בבעיות החברה והסביבה גורר את כל העולם הדתי להתכנסות פנימה, לדאגה לקיום המסורת כערך בלעדי ולבריחה מן התפקיד אותו יעד הקב"ה לאברהם אבינו לשמור את דרך ה' "לעשות צדקה ומשפט" ו"לתקן עולם במלכות שדי". העיסוק הנוכחי בענייני השמיטה הוא דוגמא אחת לבזבוז המשווע של אנרגיה נפשית ורוחנית וחוסר היכולת ליזום ולהוביל את רעיונות התורה למימוש בעולם בו אנו חיים היום.

[המאמר פורסם בכתב העת 'דעות' של 'נאמני תורה ועבודה' גיליון 33, אלול תשס"ז]

מצווה של שנת שמיטה, כפי שהיא מופיעה בתורה ובספרות חז"ל, היא למעשה רעיון נועז למדי ואף רדיקלי. היא מורכבת משני חלקים, שמתייחסים לשניים מיסודות החיים: אדמה וכסף.

מה עניין שמיטה אצל צרכנות?

ג'רמי בנשטיין

השמיטה כחזון

המצווה של שנת שמיטה, כפי שהיא מופיעה בתורה ובספרות חז"ל, היא למעשה רעיון נועז למדי ואף רדיקלי. היא מורכבת משני חלקים, שמתייחסים לשניים מיסודות החיים: אדמה וכסף. אחת לשבע שנים, שומטים קרקעות. כלומר, לא מעבדים את האדמה, לא עוסקים בחקלאות במשך שנה שלמה. משמעות הדבר בחברה חקלאית היא, שרוב התושבים יוצאים למעין שנת שבתון. כלומר, כלל הציבור מקבל על עצמו הורדה משמעותית ברמת החיים החומרית על-מנת להקדיש שנה לעיסוקים רוחניים יותר מאשר רדיפה מתמדת אחר הפרנסה. לכן, לא רק האדמה מתאוששת ושומרת על פוריותה אלא יחד אתה, גם האדם זוכה להתחדשות. המרכיב השני הוא שמיטת חובות. בשנת שמיטה כל מלווה מוחק את החובות שעדיין חייבים לו. יש לציין שמדובר בעיקר בכספים שלוו לצורך מחיה ממש; לא כמו בימינו, שהלוואות הן לרוב לפיתוח עסקי ויותר נכון להתייחס אליהן כהשקעות של המלווה(1). שמיטת חובות יוצרת מנגנון "איפוס" כלכלי-חברתי, המונע מאנשים שירדו מנכסיהם לשקוע בעוני ללא כל אפשרות לצאת ממנו לעולם.

השמיטה כבעיה

בשמיטה בימינו אין כמעט זכר לחזון הרדיקלי הנזכר. לציבור היהודי המכונה 'חילוני' קשה לחשוב על "שנת שמיטה" כמשהו מעבר למטרד אזוטרי מעט, מעצבן או משעשע, שמעסיק בעיקר פלגים מסוימים במגזר הדתי או החרדי. עוד תיק חסר פשר ש"הדתיים האלה" הפילו על עצמם. כמובן שמושג עתיק זה איננו דבר חי ורלבנטי לכל מיני אתגרים שאנו מתמודדים אתם בחברה המודרנית, חברת השפע, חברה של תעשייה והיי-טק. מאידך, עבור הציבור הדתי, שנת שמיטה הייתה צריכה להיות הרבה יותר רלבנטית. הרי זו מצווה מדאורייתא (מן התורה), הלכה פסוקה, שאמורה לחייב כל אחד ואחד, ולמעשה גם את החברה היהודית כולה. אך בפרשנות שהיא מקבלת ואופן היישום שלה היום במדינת ישראל, הן בציבור הדתי הלאומי והן בציבור החרדי, הרעיון של שמיטה רחוק מלהיות קשור בכל צורה שהיא לענייני דיומא הבערים. עבור הציבור הדתי והחרדי, שמיטה הפכה לתת-סעיף של דיני הכשרות בלבד, והתערטלה מתכניה החברתיים השורשיים. היא נתפסת כמכשול, שיש לעקוף אותו איכשהו או כבעיה, שיש לפתור אותה ולהיפתר ממנה. הפתרונות הללו גוררים את ההתייחסות החילונית המזלזלת הרואה בשמיטה אזוטריקה דתית-פולחנית (2).

השמיטה כפתרון?

אך מה היה קורה לו רעיון השמיטה לא היה נתפס כבעיה אלא כפתרון? מהן הבעיות או האתגרים, שאתם השמיטה מתמודדת ולהם היא נותנת מענה? בהסתכלות כזו, השמיטה מפסיקה להיות פולחן סתום, רחוק מהמציאות ומהדאגות המודרניות שלנו; והופכת למעין רעיון חלוצי, מתקדם ומאוד מאוד רלבנטי. אכן, כשגואלים את אותו חזון ואותם ערכים מתהום הנשייה, עולות שאלות מהותיות ביותר – על האדם, על החברה, על האדמה והבריאה כבסיס לכול ועל הקשרים שביניהם. כל עוד שהשמיטה היא 'בעיה', היא רלבנטית רק לפלגים מסוימים בעם; בתור פתרון לבעיות אחרות, היא הופכת נגישה ומעניינת לאנשי סביבה וחברה, אשר מחפשים פתרונות לאותן בעיות אין תשובות חותכות וחד-משמעיות בעניין הזה, כי הרי יישום רעיון השמיטה בימינו כרוך בתרגום מושגים מהעולם העתיק לחברה שהיא רחוקה שנות אור מהחברה המקראית החקלאית. נתעכב רגע כדי לנסות ולתאר את בעיית הצמיחה והצריכה, כהמחשה לדברים אלו.

רעבתנות וראוותנות

אחת הפרות הקדושות של העולם המודרני – ולצורך העניין אין כל הבדל בין חברות קפיטליסטיות טהורות, סוציאל-דמוקרטיות או קומוניסטיות-מרקסיסטיות – הנה האמונה העיוורת בצמיחה כלכלית מתמדת ובלתי מוגבלת, כמפתח לרווחת האדם. צמיחה כזו מחייבת ייצור מתמיד וצריכה בלתי פוסקת. לא רק צריכה (ראוותנית) של משאבים, אלא גם צריכה (רעבתנית) של זמן: האם תהיתם פעם לאן נעלמה הפסקת הצהריים הארוכה בין שתיים לארבע, שפעם אפיינה את היישוב הישראלי הטיפוסי? פשוט מאוד: בעשור האחרון, המשק הישראלי והצרכן הפשוט בתוכו השתלבו בתרבות הצריכה של העולם המערבי. בין היתר דרך מנגנוני הפרסום, תרבות זו עובדת

קשה כדי לשכנע אותנו לצרוך כפי יכולתנו ומעבר ליכולתנו, מההיצע האדיר והמפתה שלה. על-מנת להרוויח מספיק כסף לאפשר צריכה אינטנסיבית כזאת (במקרים רבים מדובר בצריכת מוצרים שחיוניותם לאיכות חיינו מפוקפקת ביותר), אנשים עובדים יותר. כשעובדים יותר, יש פחות שעות פנאי. אין זמן לנוח באמצע היום, לאכול ארוחת צהריים בבית או לערוך קניות באמצע יום עבודה – לכן, חשוב שקניונים יהיו פתוחים עד מאוחר בלילה ובשבתות. מצב זה מחייב את עובדי הקניונים (וכל חנות אשר מנסה להתחרות ב"נוחיות" זו שמציעים הקניונים), לעבוד אפילו יותר שעות על חשבון הפנאי והמשפחה. חיי כולנו הולכים והופכים למרוץ תמידי בין עבודה לקניות וחזרה חלילה, כשלכל דבר אחר כמעט לא נותר זמן. לא פלא שקניונים כבר מזמן אינם סתם אסופת חנויות אלא אתרי בילוי ותרבות. ביקור בקניון הפך לאחד הבייליים הפופולריים ביותר בקרב הדור הצעיר (יותר מקריאת ספרים או טיול בטבע).

ייתכן שפעם הרעיון של "עיר/חברה/תרבות בלי הפסקה" נראה נוצץ, קוסמופוליטי, "אין". אך הקצב המסחרר של הצמיחה והצריכה הופכים לחלום בלהות, וזה עוד מבלי להזכיר את כל אלה שאינם משתתפים בחגיגת הקניות הזאת, העניים והשכבות הנחשלות. במובן הזה, בני-אדם רבים נמצאים במצב של העבדת יתר או תת-תעסוקה (overworked or underemployed). מאחר וחזון השמיטה מחבר דווקא בין אדם לאדמה, בעניין זה, בימינו, הקרקע נוחלת גורל דומה לזה של בני-האדם: העבדת יתר, דלדול, התעייפות, התרוששות. לשנינו, לאדמה כמו לאדם – בגלל קצב וצורות עבודה לא מושכלות ולא קשובות – דרושים תוספים כימיקלים כדי לשמור על חיוניות ופוריות. ובכן, מהן החלופות?

חזון שמיטה כביקורת לקצב הצריכה והפיתוח

יש צורך לפתח הבנות מחודשות בנושא הקצב הנכון של פיתוח וצריכה לחברה פוסט-תעשייתית; חזון השמיטה מהווה השראה לפעולה זו. לאור המחזורים של שבת ושמיטה, יש ערך אישי וחברתי לאימוץ הפסקות ותקופות קצרות וארוכות יותר של חוסר עשייה כלכלית על-מנת ליצור את החלל לצמיחה תרבותית ורוחנית. כלומר, ריסון צריכת הזמן שהמערכת כופה עלינו. כדאי לפחות להתחיל ולשאול את השאלות, שכלל אינן נשאלות במחוזותינו: מהו קצב נכון לפיתוח ולפעילות כלכלית? מהן הפרופורציות הנכונות לפעילות כלכלית ולצמיחה; ומהו היחס הראוי בין רדיפת פרנסה לבין חיי הרוח, ברובד הפרט והכלל?

לשאלות הללו יש תרגום מאוד מעשי וישיר: היום, רק פרופסורים ומורים נהנים משנת 'שמיטה' (שבתון) מעבודתם – מדוע רק הם? האם זאת זכות שצריכה להיות שמורה רק לאליטה אינטלקטואלית או שמא פועלי צווארון כחול גם הם עשויים ליהנות ממסגרת כזו? (חשוב לזכור, שהשמיטה המקורית הייתה לאיכרים, ולא לפיזיקאים). כיצד על המשק המודרני להיערך על-מנת להבטיח שנת שבתון כזו תהיה בסיסית לכל אזרח? היערכות מושכלת למצב שבו 15% מכוח העבודה נמצאים בשבתון מתוכנן ומסודר, עשויה לסייע גם ליצירת פתרונות לבעיית האבטלה במשק. לגבי ההתקדמות הבלתי פוסקת במדע ובטכנולוגיה: רבים טוענים, ביניהם מובילים בקהילה המדעית, ששנת שמיטה, הפעם תחת הכותרת 'מורטוריום', נדרשת כדי להשתלט על הפיתוח המסחרר של טכנולוגיות, שאת השלכותיו אין לצפות. האם אפשר וכדאי להשלים עם המירוץ לפיתוחים בבי-טכנולוגיה, לדוגמה, בלי להרהר במעשינו? בלי להכריז "פוס", רגע, כדי שנוכל לקבוע כללים למשחק החדש הזה? רבים יגידו שזהו חלום אוטופי, אפילו אם היינו מסכימים שהוא רצוי. פירוש הדבר, שהם רואים בפיתוח הטכנולוגי מכונה שקשה לעצור בעדה, מכונה שרצה מאליה ואנו פשוט רצים אחריה. אם כך הוא, אז המצב אף חמור יותר ממה ששיערונו: היפוך תפקידים מוחלט בין ה'עבד' לבין ה'אדון'; או יותר נכון, בין בעל המלאכה לבין הכלים שלו. הרי הצד התיאולוגי של השמיטה מדגיש שאין דבר שהוא שלנו (לא אדמה, לא כסף, לא חפצים כלשהם), ולכן אסור ללכת עם רעיון הבעלות עד הסוף; הצד התיאולוגי גם מדגיש, שאנו איננו עבדים לאותם חפצים אלא לכוח רוחני מתעלה, המביע חופש מחומרנות דטרמיניסטית כזו.

שמיטה כאתגר לפערים חברתיים

החוקר האמריקני אלן דורנינג טען שרוב הנזק הסביבתי בעולם נגרם על-ידי אנשים שיש להם או יותר מדי או פחות מדי, ולכן שאלת המפתח (ושם ספרו) היא: מה זה די? (Alan Durning, How Much is Enough?). צריכת יתר ותת-צריכה הן בעיות הקשורות זו לזו קשר הדוק. אי-אפשר לפתור את האחת בלי השנייה. לרעיון של שמיטת חובות ישנן השלכות שמתחילות ברמה של בין אדם לחברו ועד לרמה הגלובלית ביותר, כמו היחסים בין מדינות מפותחות למתפתחות וכיוצא באלו. מחיקת חובות אחת לשבע שנים מביאה לידי "איפוס" מחזורי. כלומר, מערכת שמאפשרת פעילות בלתי מרוסנת (זמנית) ויצירת פערים כלכליים (נוסח קפיטליזם), בד בבד עם מנגנון לסגירתם (קרוב יותר לחזון הסוציאליסטי) שיוצר דגם של "משק מעורב" – אם תרצו "דרך שלישית יהודית".

כפי שצוין, המוסד המסוים של הלוואות כספים שונה בימינו. אך אף על פי שהפתרון יצטרך להיות שונה, הבעיה, לא רק שלא נעלמה, אף הפכה לבוערת יותר: במדינת ישראל היה פעם הפער הכלכלי (בין העשירונים העליונים לתחתונים) הנמוך ביותר במערב, כיום היא ניצבת בין המובילים. כמו כן, פרשני חברה מדברים עתה על התפתחות

של שתי כלכלות – כלכלת היי-טק שהנה כמעט עולם בפני עצמו, וכל שאר המדינה. האם דרושים מנגנונים נוקשים למניעת גידול בלתי מרוסן של הפער החברתי-כלכלי? כיצד נוכל היום "להתאפס" וכיצד נשכיל לצמצם פערים בחברה ובמשק?

הערך של שוויון מוחלט אף עומד מאחורי המסגרת של שמיטת קרקעות. ברגע שבעלי קרקעות לא מעבדים את אדמותיהם, כל מה שגדל (כלומר, המזון) הוא בעצם הפקר ושווה לכל נפש, עניים ועשירים כאחד. יש פוסקים שטענו שאפילו חייבים לעקור את כל הגדרות, ולטשטש לגמרי גבולות בין נכסים. בכלל, שמיטה מייצגת הגבלות מובהקות למחזיקים בקרקע ולזכויותיהם. בימינו אנו, כאשר קרקע היא מקור עוד יותר חשוב של רווחים אישיים (אמנם, ביבולים של זכויות בנייה ולא של שבעת המינים), אזי מהו היישום העכשווי של ממד הזה – כלומר, אילו גבולות עלינו להציב בפני בעלי נדל"ן מבחינת ייעודי קרקע והנאה מהחזקה במשאב זה, לטובת הכלל והקרקע עצמה? כיצד נבטיח נגישות משאבים לכול?

אחרית דבר

במדינת ישראל של היום קשה מאוד לטעון שדווקא רעיון כמו שנת שמיטה, על ערכיה המסורתיים, יכול להוות השראה לאנשי סביבה וחברה שמתמודדים עם בעיות מודרניות מאוד. דתיים רבים מתקוממים נגד תרגום של רעיונות כגון אלה והסבתם למאבקים מדיניים (במיוחד על-ידי אלה שלא מוסמכים לכך); וחילונים מפחדים מניסיון להשליט שפה יהודית או דתית במרחב הציבורי. אך אנו שקועים כל-כך בהקשר החברתי והפוליטי שלנו ובהשקפת עולמנו, שקשה לנו מאוד לבקר אותם מבפנים. לפעמים, על-מנת לקבל פרספקטיבה על מצבנו ולדמיין שאפשר אחרת, יש לחפש "נקודת ארכימדס" מחוץ למערכת הנוכחית, שממנה ניתן להתחיל לנסח חזון אחר, חלופי. ישנן כמה אפשרויות למלא תפקיד זה, אך מסורות דתיות ותרבותיות, שלנו ושל שכנינו, בהחלט עשויות לשמש לנו מעוף למחשבה ומנוף לעשייה. אין זה מדע בדיוני. ממש כך חיו אבותינו כאן, בארץ הזאת. הארץ הזאת ואנו בתוכה זקוקים לכל סיוע אפשרי על-מנת להתמודד עם האתגרים, הסביבתיים והחברתיים כאחד, הפוקדים אותנו כאן ועכשיו.

(1) אפיון זה גם מסביר את האיסור המסורתי על לקיחת ריבית, ואת ההיתר בימינו כן לקחת ריבית על הלוואות: כשהלוואת כסף היא למעשה צורה של צדקה, אז גביית ריבית היא בלתי מוסרית ואף אכזרית; אך, כשהלוואה היא למעשה לצורך השקעה עסקית, אזי ההקשר שונה לחלוטין, ובמסחר כמו במסחר...

(2) דתיים לאומיים, לרוב מקבלים את הפתרון המכונה "היתר מכירה" המזוהה עם הרב קוק (יש לציין, שהוא דגל בו כפתרון זמני לשעת חירום בלבד). כמו מכירת חמץ בפסח (במקום ביעורו), מוכרים את אדמות המולדת – אולם רק 'כאילו', כך שאפשר גם להמשיך לעבד אותן – אך מבלי לאבד אותן. לעומת זאת, החרדים ברובם דואגים כל-כך לארץ ישראל, שלא מקבלים את הבדיה של מכירת הקרקע. לכן, אינם מוכנים לאכול כלל מתוצרת הארץ בשביעית! הם מעדיפים תוצרת ערבית או ייבוא ממקומות אחרים בעולם. החרדים מבקרים את הדתיים על כך שהם מקילים ראש במנגנוני ההלכה, והדתיים מבקרים את החרדים שהם מקילים ראש במפעל הציוני וצורכי המשק הישראלי. אך בשתי הגישות הללו, קשה לשמוע הד, ולו הקלוש ביותר, לערכי העומק המקוריים של צדק חברתי או סביבתי. ושמיטת חובות? לזה מזמן אין זכר – לפני קרוב ל-2000 שנה, הלל תיקן את "הפרוזבול" (מנשר), שאפשר לבתי-דין לגבות חובות בשם המלווים, במקום האנשים עצמם. 'פתרון' זה אולי ענה על בעיית חוסר הנכונות של אנשים ללוות כסף בכלל (שחששו שלא יקבלו אותו חזרה), אך שפך את התינוק יחד עם מי האמבט, ועזב עניים מרודים לגורלם.

ג'רמי בנשטיין – סמנכ"ל מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית

שמיטה ישראלית

מוציאים את השמיטה מהמטבח

(פורסם במוסף השבת של מקור ראשו, ערב פרשת "בהר" תשע"ג)

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה, בְּהַר סִינַי לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם, כִּי תֵבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם--וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ, שְׁבֹת לָהּ. שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ, וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ; וְאִסַּפְתָּ, אֶת-תְּבוּאָתָהּ. בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית, שְׁבֹת שְׂדֵתוֹן יְהִיָּה לָאָרֶץ--שְׁבֹת, לָהּ:

שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע, וְכֶרֶם לֹא תִזְמַר. אֵת סִפְיֹת קִצְיָרְךָ לֹא תִקְצֹר, וְאֶת-עֲנָבֵי נְזִירְךָ לֹא תִבְצֹר: שְׁנַת שְׂדֵתוֹן, יְהִיָּה לָאָרֶץ. וְהִיְתָה שְׁבֹת הָאָרֶץ לָכֶם, לְאֹכְלָהּ--לָהּ, וְלַעֲבָדְךָ וְלַאֲמָתְךָ; וְלַשִּׁכְרָךְ, וְלַתּוֹשֵׁבְךָ, הַגֵּרִים, עִמָּךְ. וְלַבְּהֵמָתְךָ--וְלַחִיָּה, אֲשֶׁר בְּאֶרְצְךָ: תִּהְיֶה כָל-תְּבוּאָתָהּ, לְאָכְלָהּ." (ויקרא כ"ה א'-ז')

מצוות השמיטה, המופיעה בפרשתנו, חייבה כל חקלאי בארץ-ישראל לנטוש את שדהו אחת לשבע שנים, להפקיר את פירותיו, לתת לאדמה מנוחה ולאפשר לכל אדם (ואף לבהמות) להיכנס לשדה וליטול חלק מברכת האדמה. בשנה זו גם התבטלו החובות הכספיים, והאנשים קיבלו הזדמנות ל"התחלה חדשה" במקום לשקוע בעוני ללא כל אפשרות להיגאל ממנו.

בכך נגעה מצוות השמיטה בשלושה מיסודות החיים - אדמה - אותה אנו שומטים ומאפשרים לה להתחדש אחרי שש שנות עיבוד אינטנסיביות, זמן-המתפנה באופן קולקטיבי כאשר קיבלנו על עצמנו, כחברה חקלאית, לא לעבד את האדמה שנה שלמה, וכסף - עליו אנו מוותרים לטובת אלו שאין להם להחזיר את חובותיהם. אין ספק כי שנת שמיטה ראויה לתת השראה ולהוביל לעשייה של ממש בישראל בת ימינו, המופרטת ומרובת הפערים. לאור זאת, מפתיע ואף כואב לראות את הצטמצמות המצווה הכבירה הזו והפיכתה לתת סעיף של דיני הכשרות, המפריד בין דתיים לחרדים, לא רלוונטי לחילונים, ומשפיע על החברה הישראלית בכללה בעיקר בהעלאת מחירי הפירות והירקות. על כך כתבו אבי שגי וידידה שטרן במאמר שפורסם בעיתון הארץ:

"השמיטה הישראלית היא חוויה מדכאת של החמצת רגע חסד פוטנציאלי בחיינו הלאומיים. הרעיון המקראי נהפך לזירת קרב נוספת בין פוסקי הלכה, זה באיסורו וזה בהיתרו, בלי שיינתנו דעתם לאידיאה הנאצלת, המוטלת מדממת לפתחה של המדינה היהודית. שורת הנפגעים ארוכה: הדת, שמידרדרת לחוסר רלוונטיות ואף גרוע מכך; המדינה, שמאבדת הזדמנות להתהדר בגלימה יהודית מוסרית מפוארת ומתקנת עולם; החקלאות היהודית, שאגרוף האיסור ההלכתי מכה בבטנה הצמוקה והשדופה; וכלל האזרחים, שחמישית מהם עניים, שייאלצו לשלם מחיר מופקע על מצרכי יסוד, דווקא בשנת השמיטה..."

המאמר הנ"ל נכתב ערב שנת השמיטה הקודמת, שנת תשס"ח, לצד מאמרים נוספים המבכים את ההחמצה (החוזרת) של ההזדמנות להוביל מהלך ייחודי בישראל, המחזק את אופייה היהודי של המדינה ופועל להגברת המודעות והעשייה החברתית - כלכלית בה.

המאמר, מסתיים בקריאה:

"בשנת השמיטה תשס"ח הדת שומטת את אחיזתה במציאות; המדינה שומטת את אופייה היהודי הייחודי; החברה שומטת את אחריותה לצדק חלוקתי מינימלי. נדרשת קואליציה אגרסיבית שתאגד כוחות חברתיים, מוסריים, תרבותיים, דתיים ולאומיים במדינה היהודית והדמוקרטית, לטובת החייאת אידיאת השמיטה. הבו לנו מנהיג דתי או אחר שיעשה מעשה הלל הזקן."

יש לציין, לצד ה"פספוס" ברמה הלאומית קמו, כבר בשנת השמיטה הקודמת, שורה של יוזמות מקומיות, שרבות מהן לא התרוממו מעבר לרמה ההצרתית, שקראו לאימוץ שמיטה אחרת. בין היוזמות היו לקיחת שנת שבתון באופן וולנטרי, קריאה לבנקים לקיים בעצמם שמיטת כספים, הורדת קצב הייצור במפעלים לטובת חשיבה מחודשת על חזון המפעל ועוד.

הסיבה, בשלה היוזמות הנקודתיות לא "תפסו", הייתה, לדברי היזמים, התעוררות מאוחרת מדי לפעולה (בדרך כלל בשנת השמיטה עצמה) לצד מחסור בהכשרת הלבבות הקשר בין השמיטה ("נו הדבר הזה עם האדמה שמוכרים בכאילו לגוי את האדמה כדי לעשות עסקים כרגיל, כמו הקטע הזה של החמץ בפסח") ובין היוזמות שנגעו בתחום הכספים, הפנאי והרוח.

לשמחתנו, בשנים האחרונות מתחיל תהליך של פתיחות לרעיונות חברתיים וסביבתיים בכלל ולכאלו היונקים מרוח היהדות בפרט. המאבק החברתי של הקיץ שעבר עורר גל תודעה חברתית - כלכלית בחברה הישראלית, ותוצאות הבחירות האחרונות מספרות גם הן סיפור דומה.

מתוך כך, ישנה תחושה כי אם בתקופה הקרובה יושקעו הכוחות הנכונים בבניית תוכנית אב לשנת "שמיטה ישראלית" משמעותית (מבלי להיכנס לדיון ב"לב ההלכתי" של השמיטה, שגם הוא כאוב, אך מורכב מדי לשלב זה), ישנו סיכוי טוב להפיכת שנה זו לשנה של השראה ועשייה כאחד.

לעניין תחומי העשייה בה צריכה להתמקד שנת השמיטה הקרובה, ניתן לחלקם לארבעה תחומים עיקריים:

1. שמיטת כספים – אחד מהנושאים מעוררי ההשראה ביותר בתחום השמיטה, הינו נושא שמיטת החובות, שיאפשר למשפחות רבות לצאת ממעגל העוני אל חיים בכבוד. יעקב עזרא, יו"ר עמותת "הגדת-עזרה מגד" שהוקמה לזכר אחיו סמ"ר גד עזרא ז"ל, התחיל, כבר בשנת השמיטה הקודמת, להוביל יוזמה לשמיטת כספים חלקית למשפחות אשר מתחייבות לעבור תהליך הבראה כלכלי משמעותי, ובכך לסייע להן לצאת אחת ולתמיד ממעגל החוב. "הרצון שלנו", מסביר עזרא, "הוא לפנות לגופים גדולים כגון עיריות או ספקי שירותים בסיסיים ולהציע להם את הרעיון של שמיטת חובות חלקית. כך, במקום "לא לראות לעולם את הכסף" יזכו החברות להחזר של חלק מהחוב, ויסייעו למשפחה לצאת ממעגל החייבים". יוזמה דומה של מכון התורה והארץ ופעמונים פונה אל ציבור של אנשים פרטיים שומרי מצוות ומציעים להם לזכות בקיום מצוות שמיטת חובות (מצוה נדירה שניתן לקיים רק אחת לשבע שנים) בכך שילוו כספים לקרן "נדיבי ארץ", ומיד בסוף שנת השמיטה ישטמו את החוב. בכספים שיצטברו בקרן, ישתמשו הנאמנים שלה על מנת לסייע למשפחות במצוקה כלכלית – וכך זוכה השומט גם בקיום מצוות צדקה. לצד יוזמות ברמה הלאומית ניתן לקבל החלטה כי שנת השמיטה הינה שנה של הטבות ממוקדות בחלשי החברה, של דאגה לבטחון תזונתי גורף ושל חקיקת סדרה של חוקים חברתיים בעניין זה.

2. עשייה חיובית – מיקוד חשוב של שנת השמיטה הינו עידוד ועשייה חיובית בהשראת הערכים המרכזיים של שנת השמיטה. פרופ' אלון טל, יו"ר התנועה הירוקה וחבר דירקטוריון קק"ל מציע למשל, להכריז על שנת השמיטה מבחינה לאומית כעל שנה שיקום משאבי הטבע של ישראל, הנמצאים במצב קשה עקב שימוש יתר. זאת הוא עושה, כמובן, בהשראת שיקום האדמה החקלאית בשנה השביעית, אחרי שש שנות עיבוד וניצול. כיוון אחר של עשייה חיובית בשנת השמיטה הינו חיזוק כל תחום ההתנדבות בהשראת שנת השמיטה, כאשר מה שנשמט כאן הוא זמננו שהיא הבסיס לקיום הכלכלי שלנו בהווה בדומה לאדמה בימי התנ"ך. יוזמה זו ניתנת למימוש בתצורת "בנק זמן" אליו ירשמו יחידים ועסקים, שיתרמו זמן קבוע מראש למטרות חברתיות, בין אם בתחום התעסוקה המרכזית ובין אם בתחומים אחרים (דבר שגם ייתן מענה לרעיון אחר בשנה זו – של התפנות מהעיסוק העיקרי לפיתוח כשרונות אחרים). רעיון נוסף השואב מהתפנות האיכר הקדום מעיסוקו המרכזי לטובת עשייה אחרת הינו פינוי עיתים לתורה, לתרבות ולרוח בצורה מובנית (גם במקום העבודה), בילוי זמן ארוך יותר עם המשפחה או התגייסות לפעילות קהילתית משמעותית בשנה זו. כל הרעיונות הנ"ל הינם רעיונות וולנטריים שיכולים להתקבל ברמה האישית (שם הערכות מבעוד מועד היא קריטית), ברמה התעסוקתית (עסקים יכולים לקהל על עצמם כל אחד מהרעיונות הנ"ל בצורה קולקטיבית) או אף ברמה הלאומית – באמצעות עידוד שני הראשונים בדרכים של מענקים או חקיקה לעניין זה.

3. פסק זמן מהמירוץ – הרעיונות המתייחסים לעצירת או האטת המירוץ בשנה זו נוגעים בלב השיטה הכלכלית בה אנו חיים. גם אם לא נשנה את השיטה בשנה זו, הרי שניתן לאתגר אותה ואת עצמנו בשאלות מהותיות של חזון אישי ועסקי, וליצור מהלך של חשיבה מערכתית בכל המסגרות בהם אנו נמצאים.

4. חידוש הברית – במוצאי שנת השמיטה עלו כל עם ישראל למקדש, והמלך קרא בפניהם את ספר התורה, דבר שנתן להם חוויה רוחנית מאחדת. ליווי הפעילות של שנת השמיטה בפעילות לחידוש וחזוק הברית בין כל תושבי הארץ הזו, ובינינו ובין האדמה עליה אנו יושבים באמצעות כנסים ואירועים המוקדשים לעניין זה, הינו דבר נדרש וחשוב ביותר.

"שמיטה ישראלית"

בחודשים האחרונים מתחיל להתגבש מהלך, שאני שמחה להיות חלק ממנו, של הקמת גוף מרכזי, מחבר ומתכלל של כלל פעילות השמיטה תחת הכותרת "שמיטה ישראלית". הגוף יקדם מהלך חינוכי רחב לקראת שנת השמיטה, יוביל חיבורים בין גופים ויוזמות, ירכז ידע ופעילות קיימת, ויוביל מפגשים רעיוניים ומעשיים סביב שנה זו. מתוך הבנה כי בשלו התנאים וכי קרבה שנת השבע, אנו מקווים כי שנת תשע"ה תהייה שנה תוססת ומגוונת של לימוד ועשייה, לצד עצירה והתבוננות מחדש, של האטת המירוץ הכלכלי לצד חקיקה חברתית רחבה, ושהשאלה הרווחת ברחוב תהייה "מה נשמט?"

